

Hargitai Dávid

Vizuálanropológiai értelmezés
a családi legendáriumok feltérképezéséhez

Bevezetés

A gyermekvédelmi (szak)ellátásba kerülő gyermekek etnikai hovatartozása, illetve ennek nyilvántartása, az identitás(ok) és az egészséges személyiségfejlődés megfelelő alakítása olyan (gyakran ellentmondásos jogszabályi környezetbe ültetett) problémákat vetnek fel, melyek tisztázására 2005-ben a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet (akkori nevén Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet) kisebbségjogi és gyermekvédelmi szakemberekből álló munkacsoportot hozott létre.

Bár a munkacsoport által vizsgált kérdések a gyermekvédelmi rendszer etnikai problémái köré csoportosulnak, a problémák egyes elemeinek megoldása függetleníthető az etnikai hovatartozástól. A személyiség (akár intézményen belüli, akár azon kívüli) egészséges fejlődéséhez, az énfolytonosság biztosításhoz, az intézményrendszer elhagyása utáni teljes élethez minden gondozásba vett gyermek számára elengedhetetlen a gyökerek feltárása. Az „eredeti” kulturális közeg, a család ismerete különösen fontos azon saját kulturális közegüket nem ismerők számára, akiknek „eredeti” és várhatóan későbbi befogadó közege eltérő a többségi társadalomtól. Jelen tanulmány célja egy, a gyermekvédelmi rendszer etnikai sajátosságainak problémáira is reagálni képes módszer bemutatása, amely (eleget téve az 1997/XXXI. Tv. 7. §-ának, mely szerint a gyermeknek „joga van származása, vér szerinti családjának megismeréséhez”), eszköz lehet a kibocsátó közeg megismerésére, a családi legendáriumok minél szélesebb körű feltárására¹.

A módszer a különféle kultúrák megértését tárgyaúl kitűző diszciplína (a kulturális antropológia) metodológiájának része, amely anélkül, hogy egyes etnikumok között értékbeli különbséget tenne, egyaránt alkalmas egy kultúrkör, egy (etnikai) közösség vagy egy család „kultúrájának”, szokásainak feltárására. Az alkalmazás sikerének érdekében a későbbiek folyamán az adaptált vizuálanropológiai módszert a gyermekvédelmi rendszer sajátosságaihoz kell illeszteni². Így tisztázni kell, pontosan kik³ (családgondozók, nevelők, stb.), mikor (a gondozásba vétel melyik fázisánál) és hogyan⁴ (önállóan, vagy a „macis lapok” részeként) alkalmazzák majd azt. A gyakorlati elvárásoknak megfelelően kialakított módszer csak a pilot teszt során szerzett tapasztalatokkal kiegészítve (esetleg módosítva) alkalmazható⁵.

Jelen tanulmány bemutatja az eredeti kulturális közeg megismerésére alkalmas vizuális antropológiai módszert, tárgyalja a gyermekvédelem (a témánk szempontjából releváns) legfontosabb problémáit, ismerteti a családi legendáriumok vizuális adatgyűjtésének alaptípusait, szemlélteti a vizuális antropológia értelmezési keretét, kutatási módszereit, illetve a családfotók legfontosabb jellemzőit. Végül pedig kísérletet tesz egy komplex módszertani-képzési anyag legfontosabb lépéseinek összefoglalására.

A vizuális antropológiai módszer alkalmazhatósága a gyermekvédelemben

A módszer alkalmazásának indoklása és a gyermekvédelmi ellátás ellentmondásai

E tanulmány megalkotását azon központi probléma indokolja, hogy bár látjuk az ellátásba vett személyhez kapcsolódó információk beszerzésének szükségességét, jelen pillanatban ehhez sem támogató jogszabályi környezet, sem megfelelő módszertan nem áll rendelkezésre.

A gyermekvédelmi rendszer szövetszerűen összefonódó problémáit alapvetően négy kategóriába sorolhatjuk:

1. jogi: (néhol ellentmondó) jogszabályok, nyilvántartás, örökbe fogadás
2. intézményi: gondozásba helyezés, speciális igények
3. társadalmi: társadalmi előítéletesség, romák helyzete napjainkban
4. perszonális: gyermekvédelmi gondoskodásban lévők

„Az örökbeadással foglalkozó szakemberek már nagyon hamar felismerték annak szükségességét, hogy a gyerek előtt nem maradhat titok az örökbefogadás ténye” (Szilvási, 2006, 6. o.). A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a gyermekek egészséges fejlődéséhez, identitásához, illetve az intézményi és az az utáni életük folytathatóságához elengedhetetlenül szükségesek a vér szerinti családról, az „eredeti” kulturális közegről kapott információk. Bár mind a jogszabályokban, mind a gyerekek ösztönös próbálkozásaiban megjelennek ez irányú törekvések, mindkét síkon ellentmondásokat fedezhetünk fel.

A jogszabályi környezet egyrészt előírja, hogy gyermeket ellátó intézménynek kötelessége figyelembe venni a gyermekek különleges igényeit – így a gyermekek a családhelyettesítő gondozás során jogosultak kisebbségi identitásuk méltóságteljes megélésére is –, másrészt azonban „az adatvédelmi és a kisebbségi ombudsmanok együttes állásfoglalása szerint a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek etnikai származásának nyilvántartása alkalmas lehet a hátrányos megkülönböztetésre, s ezért nem kívánatos” (Herzog, 2006, 3. o.). A szakellátásban részesülő roma származású fiatalokkal kapcsolatban az egyik legnagyobb ellentmondás, hogy miközben hivatalosan nem tudjuk, tudhatjuk a szakellátásban részesült fiatal etnikai hovatartozását, elismerjük, hogy minden „etnikai kisebbségi csoport identitásához, kulturális értékeinek megőrzéséhez fűződő joga is megköveteli, hogy adott esetben a gyermekvédelmi gondoskodásba került gyermek hozzáférhessen azokhoz a szolgáltatásokhoz, amelyek csoport-hovatartozásának megtartását szolgálják”. Minthogy az „állami gondozásba” vett fiatalok (származásuktól függetlenül) a többségi és a kisebbségi kultúráktól is eltérő identitást alakítanak ki⁶, mindnyájuk számára egyaránt fontos az „eredeti” – remélhetőleg a későbbi befogadó – közeg megismerése. A romákkal szembeni ösztársadalmi szinten megjelenő előítéletesség tovább nehezíti a roma származású gondozott fiatalok helyzetét, hiszen a kikerüléskor nemcsak egy ismeretlen kultúrájú, de egy a többség által „alacsony presztízsű” csoportba kell beilleszkedniük – amely ráadásul az esetek nagy részében elutasító, kirekesztő magatartást tanúsít.

A jogi, intézményi és társadalmi nehézségek mellett, a gondozásban lévő fiatalok identitáskeresése is ellentmondásokkal teli. Az (etnikai) identitás kialakulása során a (kisebbségi) csoporthoz tartozó személynek tudatosítania kell magában az adott (faji-etnikai) csoporthoz tartozását. Az identitás kialakulásánál különösen fontos, hogy „milyen értékek asszociálódnak ahhoz a közösséghez, amihez tartozik, hogy vajon képes-e pozitív identitást kialakítani a saját csoport felértékelése által, vagy pedig éppen ellenkezőleg, ha a csoportjához [...] negatív konnotációk tapadnak, éppen a negatív önkép, a negatív identitás, a

csoport megtagadása válik-e jellemzővé” (Neményi, 2007). Az (etnikai) identitás kialakulásához elengedhetetlen, hogy az etnikumhoz tartozó személy képes legyen csoportja elhelyezésére az adott társadalom egészében, ami pedig nem mehet végbe csoport-hovatartozásának tudata, az adott csoportról való ismeretei és saját csoportja etnikai-kulturális örökségével szembeni elkötelezettsége nélkül. Az (etnikai) identitás fejlődését befolyásoló tényezők közül a család szocializációs szerepét kell kiemelni. Bizonyos családok azonban – és ez így lehet a szakellátás intézményeiben is – nem érzik úgy, hogy etnikumuk kultúrája releváns lenne a gyermek fejlődése szempontjából, ezért annak ellenére nem fordítanak figyelmet erre, hogy a tájékozódás a saját etnikai csoporton belül, illetve a különböző csoportok között (az ún. bikulturális kompetencia) a boldogulás záloga a kisebbségekhez tartozók számára. Olyan tudás ez, amelyre a szülőknek/nevelőknek tudatosan kellene felkészíteniük gyermeküket, hiszen miközben megismertetik gyermeküket csoportjuk kulturális örökségével, nemcsak azt értetik meg vele, hogy miért jelent kihívást az adott etnikum tagjaként élni, de eszközt is adnak kezébe a társadalmi előítéletek kezeléséhez⁷. Különösen fontos ez akkor, ha egyetértünk a munkacsoport véleményével: „A gyermekvédelmi rendszer egy intézmény. Feladata az, hogy az átmenetileg szülő nélkül maradt gyereket gondozza és nevelje. Felelőssége az, hogy a szülőt pótolva megőrizze a gyerek származására vonatkozó tényszerű és személyes információkat szakszerűen készített dokumentumok formájában és azt a kellő időben a gyerek, illetve örökbefogadó szülei rendelkezésére bocsássa” (Herzog, 2006).

A fiatalok – életkorukból is fakadó – ösztönös identitáskeresését részben a benti (intézményen belüli) és a kinti világ közötti ellentmondások, részben a feldolgozatlan és értelmezhetetlen bekerülés traumája preindikálják. Helyzetük megértéséhez, elfogadásához, intézményi⁸ és az utáni életük kialakításához, saját szülői szerepük későbbi teljesítéséhez elengedhetetlen a gyökerek mind kulturális, mind személyi szinten való ismerete. „A felnőtt örökbefogadottak azonban mélyen érdeklődtek vér szerinti szüleik iránt. Ez az érdeklődés kifejeződött abban, hogy egyre többen keresték meg eredeti szüleiket, és civil szervezetekbe tömörülve is képviselték a titkosított akták felnyitásának szükségességét.” (Szilvási, 2006, 8. o.). Bár „ma már egyértelműen elfogadott, hogy az örökbefogadott fiatalnak törvényben szabályozott életkor elérése után joga van hozzáférni a származási családjára vonatkozó információkhoz” (Herzog, 2006), ezek az egyén számára fontos információk (részben a gondozásba vételt korlátozó jogszabályok miatt) a jelenlegi rendszerben, sajnos, nem jelennek meg kellő hangsúllyal, sem a gondozásba vételkor, sem azt követően: „Végignézve több száz adatlapot, és végigülve elhelyezési értekezletek tucatjait különböző megyékben, azt tapasztaltam, hogy a leggyakrabban egyszerűen üresen hagyják az etnikai, vallási, kulturális hovatartozás szerinti igényekre vonatkozó helyeket, ha pedig beírnak valamit, a következő válaszok a leggyakoribbak: a gyermek magyar származású; nem tartozik etnikumhoz; nincs ilyen igény; nem probléma.” (Dettre, 2006, 26. o.). Az adatlapok nem térnek ki arra, hogy „kik is vagyunk valójában, miben hiszünk, mi a fontos nekünk, milyen értékeket vallunk magunkénak” (Dettre, 2006, 27. o.), így aztán módszertani segítséget sem tudnak adni a szociális munkások, gondozók számára: „Mint egy gyámi-gondozói tanácsadó mondta, imádkozik azért, nehogy egy gyereknek vagy szüleinek legyen ilyen igénye, hiszen fogalma sincs arról, mit kell akkor tennie” (Dettre, 2006, 27. o.).

Jelen tanulmány arra törekszik, hogy a vizuális antropológia segítségével módszert mutasson arra, hogyan lehet felmérni és összegyűjteni az (adott kulturális közeg tapasztalatait is magukba foglaló) családi legendáriumokat, mitológiákat. Olyan módszer ez, amely ötvözi a részvevői megfigyelés attitűdjeit, a holisztikus szemléletet, a hagyományos élettörténeti

interjútechnikákkal, és amely tág értelmezési kontextusával kiter nemcsak a szülők, a család, hanem a környezet megfigyelésére is.

A családi legendáriumok

A családi legendáriumok alapvetően három csoportba sorolhatók:

1. Verbális legendárium: magába foglalja a történeteket, kifejezéseket és anekdotákat – a történetek a családi élet rendszerint valamely vakmerő vagy drámai eseményét állítják középpontba.
2. Írott legendárium: például levelek, naplók és különleges alkalmakra kitalált versek – az írott formák gyakran személyes és retrospektív jellegűek.
3. Vizuális legendárium: ide tartoznak elsősorban a házi mozik, a fényképek, a fotóalbumok, a plakátok. Míg a fényképek látszólag boldog pillanatok vagy ünnepeket mutatnak, az emléktárgyak, amelyeket a családok felragasztanak vagy egyszerűen begyömöszölnek a fiókba, a családi életnek sokkal kalandosabb és romantikusabb aspektusait tükrözik. Minthogy az egyén a családi fotóit „családi regényeknek” és „egyéni mítoszainak” képzeletbeli alappilléreként használhatja fel, a fényképek és a családi történetek között szoros összefüggés van.

E három kategóriából (a módszer használhatóságának érdekében) elsősorban a vizuális emlékek feltárására koncentrálok, ez azonban lehetőséget ad a verbális történetek képek alapján történő interjú felvételére is – a képek, albumok különösen segítik a visszaemlékezéseket, miközben természetesen nem zárják ki az írott emlékek összegyűjtését sem.

A módszer alkalmazásának feltételei és várható előnyei

- Különböző kultúrkörökben alkalmazható legyen: ha az alkalmazott metodika az etnikai származástól függetlenül mindig ugyanaz, kikerülhetők a megkülönböztetésből fakadó félelmek, jogszabályi anomáliák – vagyis függetlenül attól, hogy roma vagy nem roma kultúrkörrel állunk szemben, az eljárás (mint ahogy a cél is, az adott személy, család, kultúrkör felmérése) azonos marad.
- Képes legyen viszonylag rövid idő alatt felmérni a család értékrendjét, kultúráját, illetve azt a tágabban értelmezett kulturális közeget, melybe az beágyazódik – ezzel is elősegítve a „valahová tartozás” érzetének kialakulását az egyénben.
- Alkalmazása esetén „rekonstruálná és a későbbi idők számára megőrizné a gyermek saját, személyes múltját, amely olyan családok esetében, amelyek főleg a jelennek élnek és szinte semmilyen stabilitást nem mutatnak (változó lakhelyek, változó élettársak stb.), nélküle homályban maradhatna” (Dettre, 2006, 31. o.).
- Legyen interpretatív: ne a felszínt, a primer valóságot, hanem a mögöttest (a mélystruktúrákat) tárja fel.
- Tartalmi, lényegi, magából a vizsgált kultúrából fakadó látásmódjával képes legyen egy család, a kulturális közeg pozitív mitológiáit felmérni. A pozitív énkép kialakulásához fontos, hogy a gyermek tudja: „olyan családba született, amelynek tagjai valahol, valamikor fontos dolgokat tettek, valamiben jók voltak, még akkor is, ha most a család kicsit bajban van.”
- Alkalmas legyen a mindennapi élet elemzésére, érdeklődési körében a hétköznapok világa álljon. Jelen esetben nem a „száraz” szociológiai adatok gyűjtése a cél, hanem annak a hétköznapokban megélt világnak a feltárása, melynek a körülményektől függetlenül

mindig megvan a maga boldogsága, pozitív belső értékrendje. Ez az az élmény, amelyet semmilyen állami gondoskodás nem képes pótolni, és amelyet szerencsésebb esetben a közegéből kiszakított gyermek maga is átélt volna.

- Lehetőségeihez mérten adjon mankót a gondozásba vétel traumájának oldására azzal, hogy feltárja a folyamat okait – ennek megértése a gyerekek ösztönös törekvése is.

A módszer univerzalitásából fakadóan nincsenek sablonos megfigyelési szempontok, de az alkalmazhatóság, adaptálhatóság kedvéért a későbbiek folyamán ismertetem a legáltalánosabb szempontokat, megfigyelést, gyűjtést segítő kategóriákat. „A családi legendárium nem foglalható úrlapok rubrikáiba, nem azonos a sikeresen – vagy sikertelenül – felvett anamnézissel, nem pótolható a környezettanulmány adataival” (Vekerdy, 2006, 36. o.).

Mint ahogy minden egyes helyszín, környezet más és más, a legendárium összegyűjtőjének egy kis kutatást kell elvégeznie, melyhez különösen fontos a módszer mögött meghúzódó szemlélet megértése. A következőkben ezért a vizuális antropológia, a fotóantropológia, a családfotó, az elemzési szempontok és a családi albumok elemzésének rövid leírása következik.

A vizuális kultúra és a vizuális antropológia

A vizuális antropológia tárgya a vizuális kultúra, amely Nicholas Mirzoeff megfogalmazása szerint „nem egyszerűen része a mindennapi életnek, hanem maga a mindennapi élet”⁹.

A vizuális kultúrába beletartozik minden, ami egy adott kultúrában vizualizálódik – lehet ez egy tárgy, egy adott közösség településének szerkezete¹⁰, a média vagy akár egy tájkép¹¹. A vizuális antropológiai tehát a kultúra lehető legtágabb értelmezéséből indul ki, kutatási kontextusa nemcsak a (letisztultabb szimbólumokkal dolgozó) „magas művészetre”, az iparművészetre, az épített környezetre, hanem a kommunikációra is kiterjed. Mint ahogy azonban fő forrásának a hétköznapi világát (a „mass culture”-t), a mindennapi életet tekinti, fókuszában elsősorban az amatőr, a nem a hivatásos alkotók „termékei” állnak.

A vizuális kultúra tanulmányozásakor abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az egy specifikus jelrendszer:

- *Specifikus*: minthogy a vizuális megjelenés időben, térben, kultúrkörönként változó – vagyis egy egész egységnek is lehet csak rá jellemző, specifikus vizuális kultúrája. A kultúrák vizuális felületeken való megjelenései tehát felismerhetőek és összehasonlíthatók.¹² Mit is jelent mindez a gyakorlatban? A családot meglátogató szociális szakember kérdőívével gyakran nehezen tudja felmérni a család etnikai, társadalmi sajátosságait, pedig két-három ott töltött perc után nagy eséllyel szavak nélkül, csupán a vizuális környezetből is meg tudja azt állapítani.
- *Jelrendszer*: amennyiben a szimbolikus antropológia alapvetéséből indulunk ki – „a kultúra szimbolikus rendszerek integrált sora” (Ruby, 2000, 147. o.) – láthatjuk, hogy az emberek (gyakran anélkül hogy tudatában lennének ennek, máskor nagyon is tudatosan, irányítottan) közösen hoznak léte és használnak szimbolikus kódokat, melyek segítségével rendezik, kategorizálják világukat. „Osztolni a kódokban annyi, mint részesülni a kultúrában”. A kódok, valamint a kontextusok, melyekben használják őket, mintakövető struktúrák, ezért egyrészt generációról generációra hagyományozódnak, másrészt alkalmasak a különböző társadalmi közegből származó családok körülményeinek, mítoszainak, családtörténetének leírására.

A vizuális kultúra által hordozott szimbolikus rendszerek a kultúra belső logikai felépítéséről, az adott kultúra világgképéről árulkodnak, ezért a vizuális kultúra tanulmányozásakor, az egyénnek a társadalomhoz, a közösségnek a világhoz való viszonyáról kapunk „képet”. Pl ha valakinek a lakásában egy keresztre leszünk figyelmesek, feltételezhetjük, hogy az illető keresztény. Nyíltan vállalt hitvallása olyan értékrend, amely az egyén és közösségének világgképéről árulkodik.¹³

A megfigyelés alatt különösen fontos a tárgyi környezet feltárása (azon belül is elsősorban a fényképek lehetnek nagy segítségünkre), hiszen „az emberi tevékenység tárgyak között, tárgyak révén nyilvánul meg” (Kunt, 1995).

Az emberek közös pszichológiai jellemzője, hogy érzelmeiket, gondolataikat megpróbálják vizualizálni:¹⁴ „A vizuális információ, akár a többi nem verbális kommunikációs módszer, olyasmint képes közölni velünk az élmény közvetlen, személyes és totális jellege folytán, amit szavakban nem vagy csak nagyon körülményesen és korlátozottan lehet”(Gyebnár, 1988). Minthogy a vizuális megjelenítés leggyakoribb eszköze a kép, a fényképek elemzésére külön hangsúlyt kell fektetni.

A vizuális antropológia érdeklődése alapvetően kétirányú:

- a kultúra vizuális módszerekkel történő vizsgálata, elemzése, interpretálása – vagyis vizuális termékek (pl.: film, fotó) létrehozásával való rögzítése;
- a közösségek vizuális kultúrájának feltárása és elemzése.

Jelen esetben a közösségek vizuális kultúrájának feltárása és elemzése adekvát, a vizuális rögzítés csupán a dokumentációt szolgáló eszköz.

A családi legendáriumok, a fotóantropológiai kutatás

A fotóantropológiai kutatás a vizuális antropológiai megismerés egyik módszere. Tárgyköre elsősorban az amatőr fénykép; az abból kiolvasható szimbólumok és a kommunikációelemzés.

Jelen esetben (csakúgy, mint az antropológiai vizuális kultúrakutatásban) „az a felismerés vezet minket, hogy milyen fontos lehet azoknak a fényképfelvételeknek a szerepe, melyeket a vizsgált közösség tagjai saját igényeiknek megfelelően készítettek, illetve saját maguk készítettek”(Kunt, 2000, 217. o.). A családi dokumentációk azért kiemelkedően alkalmasak jelen elemzéshez, mert mind készítésük módja, mind használatuk szubjektív – a család értékrendszerét tükrözi. A családi legendáriumok megértésének az adott közösség által létrehozott és/vagy használt képek, fotók elemzése¹⁵ az egyik legcélravezetőbb módja, hiszen azok tömör kivonatai a család által átélt történéseknek: „A legfontosabb eseményekről szinte biztosan készítünk, készítettünk képeket, melyeket aztán albumokba rakva vagy a falra kiakasztva a család történetének megőrzése, a családi mítoszok fenntartása érdekében használunk”. Egyrészt tehát sem fotó, sem kép nem készül cél nélkül: „Képeket csak akkor készítünk, ha valamit fontosnak tartunk, vagy mert be akarjuk mutatni, illetve közölni szeretnénk vele valamit”¹⁶, másrészt a (fény)képek, csakúgy, mint a családi mítoszok, szinte mindig pozitív üzeneteket hordoznak. Ezen üzenetek, családi mítoszok összegyűjtése, majd a gondozásba vett személynek való átadása, eltérve a jelenleg a gondozásba vételkor

alkalmazott dokumentációtól, remélhetőleg képes az egyén megerősítésére, gyökerei feltárására, traumái enyhítésére.

A fotóantropológiai kutatások középpontjában az a kijelentés áll, hogy egy személynek, egy családnak, egy közösségnek vagy egy egész kulturális egységnek is lehet csak rá jellemző és fel is tárható vizuális emlékezete, kultúrája. A család vizuális kultúrájának feltárásával tehát annak kultúráját, etnikai hovatartozásának elemeit is megismerhetjük, összegyűjthetjük, átadhatjuk. A képek üzenetének megértéséhez össze kell őket gyűjtenünk, és a következő kategóriák alapján rendeznünk:

„A fotográfia tudományos megközelítésében a következő irányok léteznek” (Ruby, 2000):

1. Magas művészet
2. Népművészet, amelyből a magas művészet jön létre
3. A társadalomtudományok kutatási eszköze
4. *Kulturális jelentőségű személyi dokumentáció*

A családi legendáriumok szempontjából a felsorolt négy kategória közül leginkább az utolsó fontos. A „kulturális jelentőségű személyi dokumentációt” a fotóantropológia kulturálisan strukturált kommunikációnak tekinti, és nemcsak a fényképet mint műterméket tanulmányozza, hanem a létrehozással összefüggő szociális folyamatok¹⁷, illetve a kész fotók megtekintése¹⁸, tárolásuk módja¹⁹ is az elemzés lényeges része.

A képeket kétféle kontextusban vizsgálhatjuk (Ruby, 2000, 153. o.): egyrészt, mint *az emberi élet egyik aspektusa*, másrészt, mint *a kulturálisan kondicionált kommunikációs rendszer egy vizuális tartománya*. Míg az első kategória egy szűkebb környezet (hogyan, kivel, mikor, mi, történet), a második egy tágabb, az adott kultúra sajátosságait, szabályrendszerét hivatott feltárni a képek sokaságán keresztül. A családi legendárium fényképeken keresztüli feltáráskor mindkét kontextus fontos, hiszen a családi emlékeket nélkülöző személy nemcsak a konkrét emlékeket keresi, hanem azok a kultúrkör egészére jellemző közlési módját, retorikáját, kulturális beágyazódottságát is.

A fotókutatás két legalapvetőbb, legáltalánosabb kategóriája (Fejős Zoltán, 1999 alapján):

1. A fotók (hagyományos értelemben vett) fotóként való kezelése a tartalmi vizsgálódásra helyezi a hangsúlyt. E kutatásokban a fotó mint forrás, történeti, kulturális, társadalmi dokumentum kategorizálódik. Az olyan elemzők számára, akik a „valóság-képet”, a „valóság” viszonyát keresik, különösen fontos a kutatást kiegészítő körülmények és a képek kontextusa. Minthogy a fotók a múltat idézik az ilyen típusú vizsgálódásnak diakronikus jellege van.
2. A fotók tárgyként való kezelése: A képek elhelyezése, tárolása, csoportosítása, mennyisége, funkciója, szerepe és specifikus jelentése az adott közösségben, a szinkronikus kutatás műfajába tartozik.

„A fotóantropológiai megközelítés három pillérköve:”²⁰

1. A kép tartalmi elemzése (pl.: mi van a képen?) választ ad a képi szimbólumok és a kulturálisan strukturált kommunikáció összefüggéseire. A kép megértése szempontjából különösen fontos a képen megjelenő kinézis²¹, proxémika²² és koreometrika²³ értelmezése.
2. A kép létrejöttének háttere (pl.: miért készült a fénykép?) felfedi a képkészítés körülményeit, az aktus mögött meghúzódó kulturális ok-okozati háttér megértését.
3. A kép használata (pl.: hogyan, miként használják?) felfedi a kulturális preferenciákat.

Hogy észrevegyük, melyik kép fontos és miért, elemzését mindhárom kategória alapján el kell végeznünk. Az elemzés nem hajtható végre a képet készítő/használók nélkül – az értelmezés valós, helyes voltát csak ők adhatják meg.

Családfotók

Kutató-gyűjtő munkánk során láthatjuk, hogy a képek többsége családfotó, ezért e kategóriával érdemes külön is foglalkozni. Mindenekelőtt definiálnunk kell, hogy mit értünk családfotón:

1. A kép témája a meghatározó
2. Minden családi körben készült fotó családi kép – a kép felhasználása a mérvadó (e szerint minden kép családi kép, amit a család őriz)
3. Csak a családtagokat ábrázoló csoportkép

A családi mítoszok feltárása érdekében valószínűleg a második, legtagasabb kategória a legmegfelelőbb.

A fényképek vizsgálatával egy olyan zárt világba nyerünk bepillantást, amely árulkodik az egyén, a család, illetve az adott társadalmi csoport átélt történelméről és értékrendszeréről. A fotográfia nemcsak kimerevíti (és ezáltal kiemeli, fontossá teszi) a pillanatot, hanem azzal, hogy rögzít, átdimenzionálja a hagyományos értelemben vett idő fogalmát. A múltat idéző, de valójában a jelennek és a jövőnek szóló fotók elkalauzolnak bennünket az időben, és megmutatják, milyen helyeken laktak, éltek, milyen ruhákat hordtak, stb. A fotókon nyomon követhetjük a család alakulását, a gyerekek felnőtté válását, lakásunk, kisállataink egymásutánját és háztartásunk változását.

Minél kevesebb van a család történetének vizuális lenyomataiból, annál nagyobb jelentőséggel bírnak azok használóik számára.

Néhány példa identitás erősítésére a családi fotó által (Boerdam–Oosterbaan martinius, 2000, 173. o.):

- A családi fotók – azáltal, hogy megmutatják, hogyan néztek ki testvéreink, szüleink fiatalkorukban stb. – alkalmasak arra, hogy fenntartsák, erősítsék a generációk közötti kontinuitást. A hasonlóság okozta gyakori összekeveredés: „ez én vagyok” – „nem, ez édesanyád, mikor még fiatal volt” – növeli a családi összetartozás, a családhoz való tartozás érzetét.
- A fényképek nézegetése közben furesán aktualizálódó időeltolódáson keresztül tudatosul a családi összetartás; a túlélés, a generációk kontinuitása leküzdí az idő múlását.
- A fénykép segítségével, az adott esemény közös átélése révén a családtagok szubjektív tapasztalata, élménye, közös vagyonná objektívizálódik. Az egyéni emléket gyakorta felülírja a közös visszaemlékezés kötelező olvasata: húsz év távlatból a fényképen az arcára mosolyt erőltető legboldogtalanabb menyasszony is örömmel emlékszik vissza esküvőjére.
- A fénykép a befogadást, a valahová tartozást erősíti. Az újszülött lefényképezésének is gyakran ez a fő funkciója.
- A családi képek szociológiai szempontból olyan intézményként működnek, amelynek célja a családi identitás összetétele vagy egy család társadalomba való beilleszkedése.

- A családi fotók legáltalánosabb használata is az integrációt erősíti, hiszen „családi fényképet készíteni vagy nézegetni társas tevékenység” (Boerdam–Oosterbaan marinius, 157. o.).
- A családi fotó az egység, az összetartozás kifejeződése.
- A családi fotó legfontosabb szerepe a családi integráció erősítése. Pierre Bourdieu (1962) integrációs elmélete szerint: „A fényképezés legtöbbször a családi funkció révén zajlik és létezik, vagy inkább annak a funkciónak a révén, amit a család neki tulajdonít, azaz azért, hogy általa a családi élet nagyszerű pillanatait megünnepeljék és megörökítsék. Röviden a családi integrációt erősíti azáltal, hogy megerősíti a családnak saját magával és egységével kapcsolatos érzéseit.” Fontos, hogy ennek az ellenkezője is igaz: ha egy családtag rendszeresen kimarad a közös aktusból, nem készülnek róla fényképek, akkor az csalhatatlan jele családon belüli szerepzavarának, szerepvesztésének.
- A családi képek mindig egy mítoszt próbálnak fenntartani, a közösség értékrendje szerinti ideális állapotokat tükrözik, pl. válás után az esküvői kép elértéktelenedik – gyakran meg is semmisítik, vagy félbevágják. A (megtartott) képeknek a családi dicsőséget kell alátámasztaniuk és a biztonságot fenntartaniuk.
- A fénykép reprezentál: a fényképezésen keresztül a család megjeleníti magát saját maga és mások számára. A család önmagáról alkotott „képét” (amely végső soron a családi legendáriumokban manifesztálódik) igazán jól reprezentáló fotók kitüntetett helyre kerülnek a lakáson belül, ezért a családi legendárium gerincét alkotó képek jó részét könnyen megtalálhatjuk a lakás legreprezentatívabb pontjain. A fényképek közötti hierarchiát nem csak az mutatja, hogy melyik került a falra és melyik a fiókba – fontos lehet a méret, a képek egymáshoz való viszonya, a keret, a képet kísérő szöveg és/vagy kommentár is.
- A fényképek értéke nemcsak abban rejlik, hogy képesek bemutatni az élet részleteit (a múltat kereső számára ezen apró személyes emlékek – pl.: a ház ahol laktunk – különösen fontosak), hanem abban is, hogy kifejezik ideáljainkat, hiedelmeinket – vagyis magukban hordozzák kulturális preferenciáinkat.
- A családi fénykép egy esztétikai, szociális és morális produktum, amelynek a család eladója és fogyasztója is egyben. „Minden norma, érték és érzés, amit a fényképek segítségével ki akartak fejezni, a «családi boldogság» címszó alatt foglalható össze.” A képkészítéskor mindig boldog pillanatokot ragadunk meg – senki sem készít felvételt arról, ahogy a gyereket veri vagy családtagjával veszekszik –, ezért a képkészítés alkalmainak feltárása megmutatja a család által legfontosabbnak ítélt helyzeteket, történéseket.
- A családi fotók árulkodnak a legteljesebben a családon belüli kapcsolatokról, hiszen itt vannak jelen a legtöbben, illetve ezek megjelenése a leggyakoribb. A fotók nyomon követik a különböző korcsoportokkal járó feladatok, presztízsek, szerepek változását. A korcsoportváltás jelentősége túlnő a családon (közösségi értéke van), ezért annak dokumentálása szinte kötelező – pl.: tablóképek, katonai képek.
- A fénykép az életnek és a vágyaknak évszázados mintáit hagyományozza tovább. „Döntéseinket nem a történelmi hitelesség nevében hozzuk, hanem egy gondolkodási standard kedvéért, melyet a képek vagy alátámasztanak, vagy felfednek.” Bizonyos értelemben e generációról generációra adományozott „gondolkozási standard” a kultúra magja. Ugyanakkor számolnunk kell a veszéllyel, hogy a képeket alkotó kulturális közeget nem ismerő számára azok elveszítik eredeti jelentésüket, jelentőségüket.

A fotókutatás módszertana – a fénykép értelmezése

Ahhoz, hogy a családlátogatás folyamán a legmegfelelőbb képeket tudjuk kiválasztani, meg kell értenünk a képek üzenetét. A felsorolt kategóriák e megértést, kutatást szolgálják. A vizuális antropológiai kutatás – és azon belül a fotóantropológiai kutatás – pontosan kidolgozott módszertannal rendelkezik, melynek létrejöttét elsősorban Kunt Ernőnek, a magyarországi fotóantropológiai kutatások atyjának köszönhetjük.

Az első és legfontosabb szabály, hogy a képeket az eltérő kultúrkörből érkező (outsider) idegen nem értelmezheti a család, a közösség interpretációja nélkül – ugyanaz a kép más és más közegben eltérő jelentéssel bírhat. A képanyagnak mint tárgypopulációnak pontos leltárát úgy kell összeállítanunk, hogy közben nem hagyjuk figyelmen kívül a használók kapcsolatát a képekkel. Az információt elsősorban a használóktól kell beszerezni, ezért a gyűjtést az adott közegben kell elvégezni. „A fényképek tartalmi azonosítására szolgáló interjúk segítségével tehát tulajdonképpen a kultúra nem-lefényképezhető területeiről is nyerünk ismereteket” (Kunt, 2000, 220. o.) A képek, fotók dekódolásához az interjútechnikákat kell segítségül hívunk – az ilyen információszerezést azonosító interjúknak hívjuk.²⁴ Az élményalapú (epizodikus) azonosító interjúk során az interjúalany rendszerint „összevissza” asszociál. Ezen asszociációk különösen fontosak és feljegyzendők – nemcsak azért, mert az interjúalany személyiségét is így ismerhetjük meg, hanem azért is, mert a fényképek további tartalmi rétegeiről, kulturális kontextusáról is tájékozódunk. Az elbeszélés, maga alá rendelve az emléket, általában két szinten folyik: néha csak a személyes, önéletrajzi vonatkozások nélküli tények viszik előre a történetet (autobiografikus emlékezet), máskor az én ugyan jelen van a személyes tények és adatok által, ám az elbeszélés még mindig nem élményszerű. Az azonosító interjúk általában elválaszthatatlanok az életútinterjúktól. E kettő automatikus összefonódásából azonban könnyen kovácsolható erény. Az azonosító interjúk ugyanazon technikákra, szabályokra épülnek, mit bármely más interjú, de információgyűjtése személyes emlékekre,²⁵ gyakran személyes tárgyakra, fotókra alapszik. Természetesen itt is fontos, hogy „nem csak az elbeszélés formáját, annak tartalmát is meghatározza az aktuális szituációs összefüggés és részvevők közötti interperszonális kapcsolatok” (Kallinich, 2000, 65. o.). A „történelmi hitelesség” megítélésekor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az interjút a megértésre való törekvés irányítja, „a történet narratív struktúrája tudatosítja az emlékeket – gyakran a hitelesség árán” (Kónya, 1994).

A (fény)képek kontextusban való értelmezéséről Joachim Kallinich a következőket állítja (Kallinich, 2000, 60.o.):

1. A privát fotográfiai gyakorlat csak élettörténeti összefüggésben leírható, érthető és magyarázható.
2. Az élettörténeti összefüggés csak a retrospektív emlékezésben rekonstruálható.
3. Az elmondott élettörténet szubjektív és objektív interpretációs kerete és a fotók (családi) használati értéke nem választható el az elbeszélő aktuális személyes vagy társadalmi helyzetétől.

A képek helyes megfejtése lehetetlen a társadalmi-kulturális kontextus figyelembevétel nélkül. A fényképet nem önmagában, hanem a társadalmi térben kell értelmezni, melyhez a következő típusú információkat kell beszerezni: mikor; hol; ki készítette; a készítés módja; a kép mérete, témája; fellelhető mennyisége, tárolása, alkalmazása. Mindezek ismeretében a képeket minimum tartalmuk, funkciójuk, tárolásuk szerint kell kategorizálni, de a tudományos jellegű kutatáshoz feltétlen szükséges a kiterjedt adatgyűjtés, a fényképekhez fűződő szokások, a viszonyulások, a kommentárok, a kiegészítő adatbázis, illetve a statisztikai és tárgypopulációs (mennyiségi) vizsgálatok (Kunt, 2000, 218. o.).

Fontos, hogy a képek helyes értelmezéséhez és az azt követő helyénvaló következtetések levonásához sosem alkalmazhatunk kis létszámú mintát. A fotóantropológiai kutatás bármely típusát végezzük is, csupán a képek sokaságából vonhatunk le az egész közösségre, kultúrára vonatkozó megállapításokat.²⁶ Bár a képek nagy mennyiségének vizsgálata kedvez a kvantitatív kutatásnak, könnyen téves következtetésekhez juthatunk: Ha egy család teljes fotókészletét megvizsgálva megállapítjuk, hogy a fotók XX százaléka személyeket ábrázol, a szűkebb család tagjait pedig XY százalékuk, a mennyiségi jelentéktelenség éppen minőségi jelentőségükre utal. Az elemzéskor mindig figyelembe kell venni a kontextusból következő sajátosságokat. A fotókat mindig össze kell vetni a környezetből vett tapasztalatokkal, minthogy azok helyesen csak az élettörténeti összefüggésekben értelmezhetők, leírhatók, magyarázhatók.

Kategorizációs nehézségek²⁷

A kutatómódszertan esetében, csakúgy, mint jelen adatgyűjtés szempontjából, az egyik legalapvetőbb nehézség a fényképek kategorizációja. „Úgy tűnik, hogy a fotográfia osztályozhatatlan!” (Barthes, 1985).

A képek leggyakoribb osztályozása tartalmuk, formájuk, készítési idejük, helyük stb. alapján történik, de kategorizálhatjuk őket alkalmazásuk, céljuk szerint is,²⁸ pl.: művészi, amatőr, alkalmazott stb. Ráadásul: „Az egyes fotográfiaiák térben és időben helyet változtatva igen széles körben képesek műfajváltásra is – a művészeti kép dokumentumfotóvá válhat, a dokumentumkép privát jelentőségű fotóvá. Sőt a privát kép az idő haladtával önkéntelenül is dokumentummá, illetve tudományos képpé válik, amiből kiderül, hogy a képhasználat (illetve az, hogy mi hogyan viszonyulunk hozzá) a döntő a műfaji kategorizáció során!” (Ungvári Rudolf²⁹). A megközelítések sokszínűségének káoszából kivezető egyetlen út tehát az osztályozásnak az általunk alkalmazni kívánt kutatástípus alapján való megszerkesztése.

Módszertani javaslatok a gyermekvédelemben dolgozók számára

Bár az általunk kitűzött célra (egy-két látogatás alkalmával felmérni a családok, a gyermek számára legfontosabb mitológiákat a vizuális környezet alapján) sem a nemzetközi, sem a hazai szakirodalom nem dolgozott ki módszert, a kategorizáció alapjait a gyermek szempontjából kell meghatározni, ezért próbáljuk elkülöníteni a gyerek számára fontos, a családi mitológiákat mélyebben őrző felületeket az aktuálisan megjelenő nem, vagy kevésbé fontos vizuális elemektől. A kidolgozandó módszertani anyag részét képezik a szakembereknek szánt képgyűjtési szempontok, melyeket jelen anyagban – a teljesség igénye nélkül – mindössze felvillantani nyílik lehetőségünk.

1. Vegyük számba a látható vizuális elemeket (ne csak a fotókat), a közszemlére tett képeket.
2. Végigjárva a lakás helyiségeit, próbáljuk felfedezni azok fontosságát. A legkevésbé fontos helyiségek valószínűleg a perifériákon (pl.: előszoba), a legfontosabbak a lakás belsejében (pl.: hálószoba, gyerekszoba) találhatóak majd. A fontosabb terek a család életéhez közelebb álló képeket mutatják be, a szimbolikus terek a család önmagáról alkotott képének reprezentálói.
3. Fedjük fel az azonos helyen található képek egymáshoz való viszonyát, hierarchiáját – ennek megértése érdekében tegyünk fel kérdéseket. Ha több kép van egymás mellett, vagy

montázst, esetleg kollázst találunk, a képek fontossága belülről kifelé, spirálisan olvasható le.

4. Kérdezzünk rá a nem közszemlére tett képekre. Figyeljük meg azok rendezettségét, egymáshoz való viszonyát, tárolását (pl.: albumban vannak, vagy ömlesztve egy dobozban).
5. Figyeljük meg a képek méretét. A nagyobbak valószínűleg fontosabbak.
6. Nézzük meg, kit ábrázol, illetve milyen eseményeket rögzít a legtöbb fénykép. Ha valamiből több van – valószínűleg, de nem feltétlenül – fontosabb, mint a többi.
7. Tárjuk fel, melyik képet ki készítette – ez fontos lehet a családon belüli viszonyok feltérképezésben, a képek helyes értelmezésben.
8. Figyeljünk a fényképeken látható feliratokra – ezek gyakran hiteles kontextusba helyezik a képet.
9. Próbáljuk elkülöníteni mi az, amit maguknak és mi az, amit társadalmi elvárásra készítettek (pl.: igazolványkép); mi az, amit nem családi használatra szántak.
10. Különítsük el a kapott, a létrehozott vagy -hozott és az ajándékba szánt képeket. A képek ajándékozása szociálisan megerősítő folyamat.
11. Interjú készítésével próbáljuk feltárni a képekhez kapcsolódó szokásokat.
12. Értelmezzük a képeket (közösen) tartalmuk, mondanivalójuk, funkciójuk szempontjából.
13. Rögzítsük a vizuálisan nem megjelenő, de az azonosító interjú folyamán felszínre kerülő információkat.
14. Látogatásunk után összegezzük tapasztalatainkat, keressük meg a kulcsfontosságú elemeket. Tapasztalatainkat, elgondolásainkat egyeztessük a családdal, majd közösen válogassuk ki a legfontosabb rögzítésre, dokumentálásra kerülő képeket.

Családi albumok elemzése

A családi legendárium vizuális lenyomatainak keresésekor talán a legkézenfekvőbb a családi albumok áttekintése, ezért ezekre külön is érdemes odafigyelni. Bár a leglényegesebb képek nem itt, hanem a falakon találhatók, az albumok műfaji kényszere, hogy valamilyen szál mentén (leggyakrabban az idő linearitásában, de gyakori a személyenkénti bontás is) strukturálja a képeket. „Az album egy rendezőelvet mutat a fényképek pusztá összegyűjtésén felül és túl. Létrehozásában gyakran tudatos törekvés vagy motiváció is közrejátszik” (Kotkin, 2000). Az albumokban fellelhető képek fontossága azért különösen jelentős, mert készítőjük (mondanivalója sűrítéséhez) nemcsak a fényképezés aktusakor, hanem az albumba való rendezéskor is szelektál. Sőt, a képek elhelyezésének technikájával további információkat nyújt kulturálisan meghatározott ideái, preferenciái megértéséhez.

Minthogy a családi albumok a közösség által használt (készített vagy megrendelt) családi képek közé tartoznak, az azokra alkalmazott megfigyelési szempontok, szabályok itt is érvényesek, de az egyéb családi képektől eltérve, a képek összeszedése, rendezése és ezáltal különválasztása, szelektálása a képek egymáshoz való viszonyáról is árulkodik. „Ahogy a különálló fényképek bemutatják azt, hogy egy család hogyan látja önmagát egy meghatározott térben és időben, az album azt mutatja meg, hogyan kell ezeket a képeket a közös élményről készült egységes feljegyzéssé rendezni. Az így eredményül kapott «áltörténet» – írja Steward Albert pszichológus – kihangsúlyozza mindazt, ami megerősíti az életet, míg következetesen elnyomja az élet fájdalmas oldalait” (Kotkin, 2000, 133. o.). Ilyenkor tehát nemcsak a képek, hanem maga az album, mint önálló egész válik a vizsgálat tárgyává. „Ha azt mondjuk, családi album, akkor kulturálisan predeterminált termék megszervezéséről beszélünk.” (Linares, 2000, 121. o.).

Az ideál megjelenése a családi albumban

A családi albumok „sok fontos eseményt egyszerűen kihagynak”, és szinte mindig csak pozitív képet mutatnak a családokról – pedig nyilvánvaló, hogy minden családnak voltak problémái, konfliktusai. A pozitív önképet kialakító motívumok egy része általánosan használt, ezért a családi fotóalbumok témáiban nincs nagy eltérés pl.: ünnepek, pózok stb.³⁰

A családi albumok egy része olyan erős szelekcióval él, hogy nem csak a „múlt sötét foltjai”, de a hétköznapi események sem férnek bele, pl.: pelenkacsere (bár bizonyos kultúrkörökben a gyermek fontossága olyan nagy, hogy e profán aktus is könnyen hangsúlyos része lehet egy albumnak!). Más (lazábban szerkesztett) albumok, szívesen alkalmaznak kevésbé informális, de mindenképp komplikációmentes képeket is, amelyek a mindennapi rutint ábrázolják.

Az album használatának fontosságát, szerepét külseje (mérete, díszítettsége, rendezettsége) és a használatához kapcsolódó attitűdök is mutatják (elhelyezése, megtekintésének alkalmi stb.). A családi albumok, a családi öntudat direkt megerősítése érdekében végzett közös nézegetés igen gyakori. Amy Kotkin „A családi fotóalbum, mint a folklór egyik megnyilvánulási formája” című munkájában egyik adatközlőjére támaszkodva a következőket állapítja meg: „Miután Mrs. Hollis meleg családi légkör nélkül nőtt fel, azért vezette ezeket az albumokat, hogy a gyerekei teljes feljegyzést kapjanak saját életükről. Azzal, hogy gyakran nézegette velük együtt az albumokat, azt remélte, hogy a fényképek sokkal erősebb érzelmi kötődést fognak gyerekeiben felkelteni a család iránt, mint amilyenben neki volt része fiatal korában.”³¹

Zárszó

Mint minden nagy rendszerbe illeszkedő módszertan esetében, most is fennáll a veszély, hogy az amúgy is túlfeszített, problémákkal küszködő gyermekvédelmi ellátás szisztémája kilöki magából a plusz adminisztrációs terheket jelentő új elképzeléseket. A rendszer és fenntartóinak automatikus védekezése jogos, ezért mindent meg kell tenni a közös együttműködés érdekében a terepet gyakorlatból ismerőkkel, a módszertan leendő használóival.

A leírt módszertan alkalmas arra, hogy megkülönböztetés nélkül érzékelje az eltérő kultúrájú családi háttereket, és hogy elemző szempontokkal segítse a családlátogatásra érkező szakembert a család személyes történetének megértésében a fellelhető vizuális elemek által, de a tanulmányban leírt elmélet és módszertan a tudományos kutatást szolgálja, ezért nemcsak adaptációja, hanem annak kísérleti jelleggel való kipróbálása is nélkülözhetetlen.

Első lépésként szerencsés lenne – egy a gyermekvédelmi szakembereknek szóló, kisebb workshop jellegű képzés alkalmával – a már meglévő metodológiát a gyakorlati és a realitásokhoz illeszkedő alapokra helyezve pontosítani, illeszteni. Ki kell találni a fényképek és egyéb, a gyermek és a család számára fontos vizuális elemek, esetleg tárgyak összegyűjtésének és dokumentálásának kivitelezhetőségét. Hasznos lehet például egy a gyermek-ellátásban dolgozó szakember és a család által közösen szerkesztett montázs, kollázs esetleg album. A megvalósítás tehát a célnak megfelelő módszertan kidolgozásától, a keletkezett dokumentumok tárolásáig még sok kérdést vet fel.

Irodalom

- Balázs Béla (1980): A kelet-ázsiai művészet filozófiájához. In: A vasárnapi kör. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Barthes, Roland (1985): Világoskamra. Budapest, Európa Kiadó.
- Bán András (2000): Dorka úszik (a privát fotó keresése). In.: Ex Symposion Dokumentumok: irodalmi, művészeti, filozófiai reflexió 32–33. szám.
- Bán András – Forgács Péter – Kenedi János (2000): Családi album interjú vezérfonal. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Becker, Howard S. (2000): Fényképezés és szociológia. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Boerdam, Jaap – Oosterbaan martinius, Warna (2000): Családi fényképek – szociológiai megközelítésben. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Bourdieu, Pierre (1962): Az egység kultusza és a kultivált különbözőségek. Budapest, Magyar Helikon.
- Crovitz, H. F. – Quina-Holland, K. (1976): Proportion of episodic memories from early childhood by years of age. Bulletin of Psychonomic Society.
- Dette Erzsébet (2006): Etnikai, vallási, kulturális hovatartozás a Gyermekünk védelmében elnevezésű nyilvántartási rendszer adatlapjain. In: Identitás – Integráció – Nyilvántartás. A munkacsoport javaslata a szabályozásra.
- Fejős Zoltán (szerk.) (1999): Körülírt képek. Miskolc – Budapest, Miskolc Galéria – Magyar Művelődési Intézet.
- Gyebnár Viktória: (1988): A képi építkezés és a látásmód összefüggései. In: Farkas András és Gyebnár Viktória (szerk.): Vizuális művészetek pszichológiája I. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Herczog Mária, Dr. (2006): Identitás – Integráció – Nyilvántartás. A munkacsoport javaslata a szabályozásra.
- Illésné Áncsán Aranka (2004): Roma gyerekek, fiatalok intézetben. In: Fejéről a talpára. Ismeretek a cigányságról a cigányságért. Fővárosi TEGYESZ-Önkonet.
- Kallinich, Joachim (2000): Fotográfia és élettörténet. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Kónya Anikó (1994): Az elbeszélés és az önéletrajzi visszaemlékezés. ELTE Általános Pszichológia Kognitív Programok.
- Kotkin, Amy (2000): A családi fotóalbum, mint a folklór egyik megnyilvánulási formája. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Kunt Ernő (1995): Fotóantropológia. Miskolc, ARC Árkádiusz Kiadó.
- Kunt Ernő (2000): Útmutató fotóantropológiai kutatáshoz. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Lévi-Strauss, Claude (1973): Szomorú trópusok. Budapest, Európa Kiadó.
- Linares, Chantal de (2000): A család játéka. Családi képzeletvilág a családi fényképekben és albumokban. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Mauss, Marcel (2000): Szociológia és antropológia. Budapest, Osiris Kiadó.
- Neményi Mária (2007): Identitásstratégiák. Élet és Irodalom, LI. évfolyam, 7. szám.
- Ruby, Jay (2000) Milyen a világ a képeken át – a fotózás antropológiája. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Sontag, Susan (1981): A fényképezésről. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Szilvási Léna (2006): Örökbefogadás – Identitás – Sajtó – Botrány. In.: Identitás – Integráció – Nyilvántartás. A munkacsoport javaslata a szabályozásra.

Thomas, Alan (2000): A családi krónika. In: R. Nagy József (szerk.): Családi album. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.

Vekerdy Tamás, Dr. (2006): Identitástudat (és a személyiség integrációja) – örökbeadás, örökbefogadás állami gondozott (elsősorban roma) gyerekeknél. In: Identitás – Integráció – Nyilvántartás. A munkacsoport javaslata a szabályozásra.

¹Jegyzetek

„A munkacsoport tevékenysége során eljutott ahhoz a megállapodáshoz, hogy a családtörténet az a közös pont, amely mind a nyilvántartás, mind a természetes identitásfejlődés szempontjainak eleget tesz, így szükséges egy családtörténeti dokumentáció kialakítása és az azzal történő munka elveinek kidolgozása” (Herczog, 2006, 35. o.).

² „A megalkotandó családi legendárium szempontjainak, témáinak összeállításakor érdemes egyeztetni a Gyermekünk védelmében elnevezésű adattal, mert szinte biztos, hogy néhány kérdés az 1–9 számozott kérdőívekből átemelhető a legendáriumba. A Fejlődés és feladatok esetében pedig meggondolandó, hogy a kettő hogyan viszonyuljon egymáshoz, hogyan lehetne nagyobb átfedések nélkül szétválasztani a funkciókat” (Herczog, 2006, 33. o.).

³ Fontos, hogy az ajánlott módszert csak a sztereotípiáktól, az előítéletektől mentes személyek alkalmazzák! „Tapasztalataim alapján nem vagyok biztos abban, hogy szakembereink megfelelő felkészültséggel rendelkeznek egy ilyen feladathoz. Még a szociális képzettségű kollégák sem mentesek attól a hibától, hogy a család életkörülményeit, életstílusát a saját elvárásaik szerint ítélik meg” (Herczog, 2006, 33. o.).

⁴ „A másik gond, hogy, mint az adatlapok példája mutatja, a kollégák irtóznak az írásbeli feladatoktól, és talán nem is tudják megfelelő érzékenységgel kezelni azokat. Féltő, hogy bármilyen név alatt, bármilyen részletességgel adják is meg egy ilyen legendárium témaköreit, kérdéseit, azok végül ugyanúgy végeznék, mint a mi adatlapjaink, azaz, a kitöltés „lekérdezéssé” válna” (Herczog, 2006, 33. o.).

⁵ „Ezek fényében mindenképpen fontosnak tartanám tehát a legendárium bevezetését összekötni egy olyan valódi, hatékony felkészítéssel, illetve a legendáriummal foglalkozó szakemberek olyan kiválogatásával, mely ezeket az esetleges problémákat enyhíthetné” (Herczog, 2006, 34. o.).

⁶ A munkacsoport szakértői által készített kutatások bizonyítják, hogy a gyermekjóléti intézményekben nevelkedő fiatalok közt nincs etnikai megkülönböztetés – helyette egy sajátos állami gondozott („gyivis”) identitás fedezhető fel.

⁷ Illésné Áncsán Aranka szavaival élve: „Mi a gyermekotthonokban megtanítjuk őket tanulni, fegyelmezettnek, engedelmesnek lenni, megtanítjuk a társadalom elvárásait. Ugyanakkor nem tanítjuk meg őket arra, miként legyenek cigányok. Nem mutatjuk meg nekik a cigányság értékeit, nem tanítjuk meg őket arra, hogy cigányként fogadják el önmagukat. Gyermekünknek így védtelenül kell szembenézniük a társadalomban élő ordító előítéletekkel.” A megoldás kézenfekvőnek tűnik: „Gyermekünknek tisztában kell lenni cigány mivoltukkal. Arra kell őket nevelni, hogy fogadják el cigányságukat. Meg kell mutatni nekik a cigányság értékeit, a cigány kultúrát és hagyományokat” (Illésné Áncsán A., 2004).

⁸ „Véleményem szerint nem elég általában toleránsnak lenni, vagy általában elfogadó, multikulturális légkörben nevelni, hanem személyre szóló nevelési program, időnként támogatás kell, és ehhez mindenképpen hasznos ismerni a gyermek származását, múltját” (Herczog, 2006).

⁹ Nicholas Mirzoeff: Mi a vizuális kultúra? In: Ex Symposium Dokumentum 2000/32-33.

¹⁰ A Szomorú trópusokban Lévi-Strauss által leírt bororoindian-település szerkezete a közösség kultúrájának vizualizált lenyomata. „A falu megközelítően szabályos kör alakú elrendezésű, középen a nagyméretű, többfunkciójú, férfiak házával. A kör kerülete mentén helyezkednek el az egyes családok házai. A kör egyik átmérője mentén két fél részre oszló faluban két különböző törzs tagjai élnek. Házasságkor azonban az egyik fél rész férfiai csak a másik oldalról választhatnak maguknak feleséget. Ugyanígy a társadalmi élet minden jelentős aktusát, házasságot, halált, születést szabályozza a falu térbeli elrendezése” (Lévi-Strauss, 1973).

¹¹ Kínában egy adott pontról, adott időben szépen tűnő táj (látkép) művészeti alkotásként definiálódik, amit gyakran a felfedező nevével neveznek el (Balázs, 1980).

¹² Vagyis alkalmasak a komparatív vizsgálódásra is.

¹³ A szimbólum a XX. század második felében nem keresztény közösségekben is elterjedt, aminek köszönhetően könnyen előfordulhat, hogy az illető más okokból (pl. divatból) használja a kereszt szimbólumát. A kereszt egyén által kialakított funkciójára a kontextusából következtethetünk, pl.: elhelyezés, méret, egyéb vallási jelképek száma stb.

¹⁴ Durkheim ausztráliai kutatásai folyamán a következőket állapította meg: „A primitív ember (amely közössége nélkül nem lenne képes a túlélésre (így hát tőle való függése igen erős), szentnek tekinti a társadalmat és az iránta érzett félelmet és tiszteletet az egyszerűség kedvéért a klán szimbólumára vetíti ki, így vizualizálva azt, a totem válik a szakrális viszonyulás tárgyává” (Fejős, 1999).

¹⁵ A képek és a fotók a legalapvetőbb reprezentációs eszközei a vizuális kultúrának.

¹⁶ Még ha valaki saját számára is készít képeket, akkor is azzal a céllal teszi, hogy leendő önmaga számára érzést vagy információt közöljön.

¹⁷ Ki, a család melyik tagja készíti a képet? Hogyan kell viselkedni a „beállós képeknél”; stb.

¹⁸ A folkloristák szerint például a német családoknál hagyomány volt a karácsonyi közös, családi albumnézegetés.

¹⁹ A későbbiek folyamán például megkülönböztetünk privát és közszemlére bocsátott képeket.

²⁰ A fotókutatás két legalapvetőbb, legáltalánosabb kategorizációja (Fejős, 1999).

²¹ Az emberi testtartás kultúránként különböző jelentését vizsgálja, azaz a gesztuskommunikációt, az ember „testnyelvét”.

²² Az emberek illetve élőlények térbeli viselkedését tanulmányozza. Azt, hogy hogyan viselkednek a térben, hogyan alakítják, rendezik be a teret maguk körül. Azt, hogy mi szabályozza – kultúránként eltérő módon – az emberek és a tárgyak egymás közötti távolságát.

²³ A kultúra koreográfiája. A mozgás (tempó és konvencionált ritmus) kutatása.

²⁴ „A ’mesélj róla’, a családi legenda egy elviselhetetlen szembesülés, ’közelharc’ szimbolizációja is lehet. Barthes szerint a családi fotók nézegetése intim és fájdalmas: «a családi fénykép gyakorlata alatt olyan erős érzelmi tevékenységet értek, amely a családi fényképek (portrék vagy a család életéből vett jelenetek) nézegetése közben nyilvánul meg»” (Linares, 2000, 124. o.).

²⁵ Crovitz és Quina-Holland, Francis Galton nyomán, hívószavakon alapuló szótechnikát alakítottak ki (Crovitz–Quina-Holland, 1976, 61–62. o.).

²⁶ Mintául a Gearts típusú „sűrű leírás”-t vehetjük.

²⁷ Ajánlott irodalom: Karinthy Frigyes: A fotográfus. In: A fotográfus – Magyar írók novellái a fényképezésről. Budapest, 2001, Noran Kiadó.

²⁸ Ez utóbbi a Kunt Ernő által felállított kategorizáció: „A fotográfia típusai: 1. fotóművészet; 2. egyéb területek: reklám, bűnözés, tudományos kutatás, amatőr fényképezés.”

²⁹ In: Bán András 2000.

³⁰ A ilyen fontos eseményeket gyakran az is jelzi, hogy a kép (még akkor is, ha esetleg a családnak van otthon fényképezőgépe) műteremben készül.

³¹ A fentiekben elsősorban „az átlagos” fotóalbumokról volt szó. Természetesen itt is óriási eltérések lehetnek pl.: vannak olyan fotóalbumok amelyekben nemcsak társadalmi vonatkozások vannak, hanem személyesek is (pl.: szerelmes sztorik, amelyek ezúton vizuális térbe íródnak), vannak profi fotósok által szerkesztett albumok, de nyilván más értelmezést kívánnak a távol eső kultúrák, szubkultúrák albumai (pl.: egy braziliai indián közösség által készített album).